Dastançı aşıq Pirməmməd haqqında gecikmiş yazı

Yaqut Bahadurqızı,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Gənc yaşlarımda rayon qəzetində müxbir işləyirdim. Hər gün səhər işə gedəndə qarşılaşdığım insanlar (əksəriyyəti yaşlı nəsil olardı) mehribanlıqla mənə salam verər, bəzi sosial-məişət problemlərindən şikayətlənər:

"Ümidimiz sənədir, qəzetdə işıqlandır - deyə xahiş edərdilər. Mən də, nə gizlədim, məmnunluqla:

"Baş üstə - deyərdim.

Hər gün rastlaşdığım insanlardan biri pirani, bəstə boylu, qarayanız, arıq cüssəli, şax duruşlu, mehriban, ağzı dualı Pirməmməd kişi idi. Qapısının ağzında iri çay daşının üstünə balaca nimdər qoyub oturar, demisini çəkər, gəlib-keçənlə ədəb-ərkanla salamlaşar, hal-əhval tutardı. Heç vaxt heç nədən şikayət etməzdi. Məni yaxınlaşan kimi ayağa durar, şirin dillə salamlaşar, o qədər xeyir-dua edərdi ki, özüm də utanardım. Vaxtilə aşıq olduğunu eşitmişdim, ancaq məclislərini görməmişdim. Hiss olunurdu ki, söhbətcil adamdı, danışmaq, dərdləşmək istəyir. Ancaq mənim həmişə tələsə-tələsə gedib-gəlməyim onu bu fikirdən daşındırırdı. Beləcə qaça-qaça illəri yelə verdim. Fikrimdə tuturdum ki, bir gün ayaq saxlayıb duracağam bu qocanın sinəsindəki, beynindəki xatirələri bir-bir çözəcəyəm, qələmə alacağam... Gəldi o gün, ayaq saxladım, durdum. Pirməmməd kişini danışdırmaq, dinləmək, xatirələri çözmək üçün yox, cənazəsinin arxasınca acı, kədər dolu təəssüf hissi ilə baxmaq üçün.

***

Şirvan aşıqlarının XV-XVIII əsrlər üzrə aşıq Dostu Şirvani, aşıq Saleh, aşıq Rüstəm, aşıq İbad, XIX və XX əsrin birinci yarısı üzrə Baba Rəxşan, aşıq Mürsəl Babaş oğlu, aşıq Soltan, aşıq Qənimət, aşıq Cəlal, aşıq Daşdəmir, aşıq Zeynalabdin, aşıq Bilal, aşıq Şamil, aşıq Abbas, XX əsrin ikinci yarısından sonrakı aşıq Pirməmməd, aşıq Ağalar,aşıq Əhməd, aşıq Şakir, aşıq Qurbanxan, aşıq Pənah, aşıq Bəylər, aşıq Məmmədağa, aşıq Xanmusa, aşıq Şərbət, aşıq Xanış, aşıq Yanvar, aşıq Barat, aşıq Rza, aşıq Mahamud və başqalarının sənət irsi müəyyən qədər öyrənilmişdir və müasir aşıqlarımız üçün örnək, məktəbdir. Bu sənətkarların əldə olunan şeirlərində yaşadıqları dövrün ab-havası, yurdumuzun füsunkar gözəllikləri öz poetik ifadəsini tapa bilmişdir. Şirvan aşıqları söz qoşmaqla bərabər məharətlə çalıb-oxuyar, məclisi şux rəqsləri ilə riqqətə gətirər, saatlarla dastan, nağıl söyləməklə tamaşaçını, dinləyicini intizarda saxlamağı bacarardılar.

Şirvanda aşıq dastana keçməzdən əvvəl

gəraylı, qoşma janrında ustadnamə deyir və dastanı peşrovla açır. "Peşrov" fars sözü olub başlanğıc, giriş deməkdir. "Əsli və Kərəm" dastanında hadisələr qəmli olduğu üçün "Şirvan şikəstəsi", və ya digər qəmli şikəstə oxunur. Məclisin şux yerində "Şəşəngi" oxunar həmişə. "Şəşəngi" "Şur" üstündə, "Koroğlu" havası isə "Mahur" üstündə oxunar adətən. Sevgi, məhəbbəti tərənnüm edən şeirlər isə "Segah"la qəlbə yatar. Şirvanda dastsançılıq ənənəsi deyilənlərə, yazılanlara görə aşıq İbrahim Əngəxaranlıdan, ondan sonra onun şəyirdi aşıq Bilaldan qalıb. Aşıq Bilalın davamçıları da bu ənənəni yaxşı qoruyub saxlayıblar. Yaxşı cığırdaşların, yaxşı sənətkarların biri də haqqında sözə-söhbətə körpü salacağımız dastançı ustad aşıq Pirməmməd Söhbətovdur.

Aşıq Pirməmməd 1903-cü ildə Kürdəmirin Ağarzabəyli kəndində rəncbər ailəsində anadan olub. Bu kənd Pirili kəndi ilə Muradxan kəndi arasında cəmi 25 evdən ibarət kənd idi. Kəndin əhalisi müharibə illərində Pirili, Karrar, Xəlsə, Ağsunun Qiyasbəyli kəndlərinə köç edib, yurd-yuva qurublar. Köhnə yurd yerində isə, aşıq Pirməmmədin hər zaman kövrək hislərlə xatırladığı kimi, sönmüş ocaq közləri, göyərmiş daş, divar, bir də qəlb göynədən xatirələr qalıb. Pirməmmədin atası Yusif kişi isə Qiyasbəyli (indi bu kənd Xəlsə adlanır) kəndinə köçüb. Uşaqlığı qoyun-quzu otarmaqla keçirən Pirməmməd saz-söz sənətinə meyilli olub. Harda aşıq səsi, saz dınqıltısı, balaban naləsi eşidibsə özünü ora verib. Onun bu marağını görən atası Yusif kişi Pirməmmədi aşıq Zəkəriyyəyə şəyird verir.

Zəkəriyyədən söz düşmüşkən, tənqidçi publisist Vaqif Yusifli "Yolun düşsə Şirvana" kitabında Məşədi Zəkəriyyə ilə bağlı yazır: "...Aşıq Zəkəriyyə əsl istedad olub, ona yuxuda vergi verilib. 1863-cü ilin aprel ayında Qaratəpə adlanan yerdə (indi Sığırlı kəndinin 4 kilometrliyindədir), ot tayasının yanında onu yuxu aparıb. Səhər özündə qeyri-adi bir həvəs görüb, bədahətən şeirlər deyib. Zəkəriyyə aşıq adlansa da, əslində şair idi, toyda, məclisdə şeirlər deyər, nağıllar, dastanlar söyləyərdi. Mirzə Bilal onun dastan ustalığını həmişə yüksək qiymətləndirərmiş.

Aşıqlar Sığırlı kəndinə toya gələndə həmişə dastana, nağıla keçməmişdən əvvəl Məşədi Zəkəriyyədən rüsxət alarmışlar.

Elə ki, hansı aşıq dastanın, nağılın qol-qabırğasını qırardı o zaman Zəkəriyyə məclisi tərk edərmiş, ya da etirazını bildirib həmin hissəni olduğu kimi toy əhlinə söyləyərmiş..."

Aşıq Pirməmməd

aşıq Zəkəriyyədən nağıl, dastan ustalığın öyrənir. "Tufarqanlı Abbas", "Qurbani", "Şahzadə Əbülfəz", "Şah İsmayıl", "Tahir və Zöhrə", "Novruz və Qəndab", "Əsli və Kərəm", "Ordubadlı Kərim" və s. dastan, nağıllar Pirməmmədin söyləməsində daha maraqlı alınırdı.

Aşıq Pirməmməd söylədiyi dastanlarda xalq dilinin incəliklərini və gözəlliklərini bütün təravəti ilə dilə gətirdiyi üçün, şipşirin el dilində danışdığı üçün onun nağıl və dastanbazlığı daha çox sevilib, bəyənilib.

Aşıq Əhmədlə Şirvan sənətkarları haqqında söhbətlərimizin birində qocaman sənətkarlardan söz düşəndə aşıq Pirməmməddən söhbət açmışdı: "Cavan oğlan idim. Harada aşıq məclisi olsa dəvətsiz o məclisə gedərdim. Məclisin aşığına qulaq asmaq, görüb-götürmək üçün. Bir dəfə bir məclisdə aşıq Pirməmməd "Əsli-Kərəm" dastanını nəql edirdi. O qədər şirin danışırdı ki, vallah özümü unutmuşdum. Dastanda belə bir yer var ki, Kərəm Əslinin ardınca getmək üçün əvvəlcə atasından sonra anasından razılıq almaq istəyir. Anası Qəmərbanu qəşş eləyib yerə yıxılır. Kərəm anasını ayıldır, gözlərinin yaşını töküb xeyir-dua istəyir. Qəmərbanu ağlaya-ağlaya oğluna xeyir-dua verir. Kərəm anasının əlindən öpüb Sofinin yanına gəlir, görür ki, Sofi atları səfər üçün hazırlayır. Atı minib onunla vidalaşmağa gələn yoldaşları ilə sazı sinəsinə basıb halallaşır:

De, bu nə sevdadı gəldi başıma?
Gəlin halallaşaq, mən gedər oldum.
Gəlib, ya gəlməyib, sizi görmərəm,
Gəlin halallaşaq, mən gedər oldum.

Ürəyimdə vardı sönməz ataşlar,
Yar əlindən dərin yaralar işlər.
Gülüb danışdığım dostlar, sirdaşlar,
Gəlin halallaşaq, mən gedər oldum.

Duz-çörək kəsdiyim qohum-qardaşlar,
Nədir bu fələyin etdiyi işlər?
Gözümdən tökdüyüm qan ilə yaşlar,
Gəlin halallaşaq, mən gedər oldum.

Seyrağıza sirrinizi verməyin,
Keşiş gəlsə, bu yerlərə qoymayın,
Əsli gəlsə, Kərəm getdi, söyləyin,
Gəlin halallaşaq, mən gedər oldum.

Ayrılıq məqamını, halallaşmanı o qədər kövrək, titrək səslə təsvir edərdi ki, gözümüzün yaşı sel olardı...

Aşıq Pirməmmədin "Alı xan və Pəri xanım" dastanını söyləməsini də dinləmişəm. Aşıq Pirməmməd məclisi elə ovsunlamışdı ki, şirin danışığı, meydangirliyi, sədəfli sazı məhrəm-məhrəm sinəsinə basması adamı valeh edir, dastana bir az da şirinlik qatırdı. Aşıq məclisinin gözəlliyi ondadır ki, söz-sözü çəkə, hava-havanı gətirə, saz sinənin oduna qızına. Pirəmmədin dastançılığında bu vəhdət, bu şirinlik vardı."

Aşıq Pirməmmədin xoşbəxliyi onda olmuşdu ki, o, sənətkarlar görmüşdü. Aşığa Allah nə qədər istedad bəxş etsə də, ustad görməsə kamil sənətkar ola bilməz. O, aşıq Bilalın, Kalvalı Əli Kərimovun, aşıq Mürsəlin, aşıq Abbasın, aşıq Şamilin məclislərində çox olub, onlardan görüb-götürüb. Ustadlardan görüb-götürdüklərindən isə aşıq Ağalara, aşıq Əhmədə, aşıq Şakirə, aşıq Məmmədağaya , aşıq Teyfura, aşıq Əzizxana, aşıq Əhlimana və digər müasiri olan sənət yoldaşlarına pay çəkib. Şirvan, Aran, Muğan bölgəsində aşıq Şakir, aşıq Əhməd, Bəylər, Eynulla Cəbrayılov, Həsrət, Məmmədağa, Əlbaba, Rəşid, Manaf, İzzətəli və bir çox sənətçilərlə məclislər keçirib, yoldaşlıq edib.

Aşıq Pirməmməd Şirvan aşıq sənətini, dastanlarımızı, lap elə muğamlarımızı da mükəmməl bilirdi. O, repertuarındakı XVIII-XIX əsr dastan və saz havalarını yerli-yerində xalqa çatdırır, yaşadırdı. Aşıq Pirməmmədin sinədəftərliyi, yerişi, duruşu, məclisi ustalıqla ələ alması, rəvan nitqi, klassik aşıq ənənələrinə bələdçiliyi onun aşıq Bilal ocağından od almasını sübut edirdi. Buna görə də o, nağıl, dastan söyləyərkən ədəbi priyomlardan məharətlə istifadə edə bilirdi, qəhrəmanın, aşiqin əhval-ruhiyyəsini, psixoloji vəziyyətini ustalıqla dinləyicisinə çatdıra bilirdi.

Folklordan, xalqın obrazlı təfəkküründən

konkret olaraq xalq ifadəsindən istifadəni bu sayaq təzahürü xalq aşığı üçün vacib keyfiyyət idi.

Aşıq Pirməmməd nağıl, dastan söyləyəndə, qoşma, gəraylı oxuyanda həyat, təbiət hadisələrini, kənd lövhələrini, qoyun-mal binələrini, təbiət mənzərələrini, at kişnəltisini, bulaq şırıltısını sanki canlı-canlı görür, səsini eşidirmişlər.

Yastı balabanın müşəyəti ilə söylədiyi ustadnamələr aşıq Pirməmmədi aşiqlik məqamına qovuşdurarmış. Adəti üzrə: - Buyurmaq sizdən, qulluq etmək bizdən, deyib ağsaqqallar cərgəsinə yan alarmış. Bütün klassik dastanlara bələd olan Pirməmməd qürrələnməzdi, ağsaqqalların sifarişini gözləyər, sifarişi alan kimi yanpörtü balabançıya nəzər salıb, ədəblə devran edər, şirin səslə dastana başlayarmış.

Aşıq Pirməmmədin şeir yaradıcılığı da var ki, indi də Şirvan aşıqları tərəfindən məclislərdə oxunur. Onun şeirləri məzmun, ideya, fikir obrazları baxımından folklordan qidalanıb, klassik aşıq şeiri üslubunda yazılıb. Düzdür, içərisində o dövrün, zamanın tələblərini tərənnüm edən sifarişli şeirlər də var:

Pirməmməd çalır sazını,
Ucaldır şən avazını,
Azərbaycan kolxozunu,
Salamlayır səhər-səhər.

(ardı növbəti sayımızda)